

تأویل و تفسیر نگاره‌های ایرانی - اسلامی بر پایه نجوم

معارف و آراء
سیده شبنم شمس‌الدین
با پیشگفتاری از:
بهار مختاریان

بسم الله الرحمن الرحيم

تأویل و تفسیر نگاره‌های ایرانی-اسلامی بر پایه نجوم

عارفه صرامی، سیده شبنم شمس‌الدین

ناشر: نشر انسان‌شناسی

طرح جلد: مهناز شاه‌علیزاده

چاپ اول: تابستان ۱۳۹۷

تیراژ: ۱۰۰۰

قیمت: ۵۵,۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۵۵۲۶-۳-۶

نشانی: تهران، خیابان تقی‌میرزا، پلاک ۱۰، درب اصلی دانشگاه تهران، پاساژ فروزنده، ط ۲، واحد ۵۰۷

تلفن: ۶۶۴۶۶۰۰۲

کلیه آثار منتشره این انتشارات در مجامع علمی و نظر شخصی نویسندگان محترم آن است و لزوم مورد آید نشر انسان‌شناسی نیست.

سرشناسه: صرامی، عارفه، ۱۳۶۸-

شناسنامه افزوده: شمس‌الدین، سیده شبنم، ۳۶۴

شناسنامه افزوده: مختاریان، بهار، ۱۳۴۷- مقدمه نویسنده

عنوان و نام پدیدآور: تأویل و تفسیر نگاره‌های ایرانی-اسلامی، عارفه صرامی، سیده شبنم

شمس‌الدین؛ با پیشگفتاری از بهار مختاریان

مشخصات نشر: تهران: نشر انسان‌شناسی، ۱۳۹۸.

مشخصات ظاهری: ۱۳۶۸ ص؛ ۵/۱۴ × ۵/۲۱ س. م.

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۵۵۲۶-۳-۶

وضعیت فهرست نویسی: تفصیلی

یادداشت: کتابنامه: ص.

موضوع: ماهی‌ها در ادبیات

Fishes in art موضوع:

موضوع: نجوم در ادبیات

Astronomy in Literature موضوع:

رده بندی کنگره: ۱۳۹۷ ۳ ص ۷۶۶۸ N

رده بندی دیویی: ۷۰۴/۹۴۳۲۷

شماره کتابشناسی ملی: ۵۵۹۴۱۰۱

فهرست

بیشگفتار ۵

بخش اول

ایکون نگاری «دوماهی» در هنر اسلامی ۲۹

مقدمه ۲۹

مفاهیم نظری روش «ایکون نگاری و ایکون شناسی» در تحلیل اثر هنری ۳۹

آموزه ایکون نگاری و ایکون شناسی به مثابه روش در هنر ۴۶

نگاه کلی به تحقیق پیش رو ۵۱

باز نمود نقش «ماهی» در فرهنگ‌های مختلف و نجوم کهن ۵۶

تحلیلی ساختاری از اسطوره‌های مرتبط با «ماهی»/ «دوماهی» در فرهنگ‌های گوناگون ۹۷

نقش «ماهی» و باز نمود مفهوم «دوگانگی» در اسطوره‌ها و داستان ۹۹

مفهوم «دوگانگی» دو ماهی در نمادپردازی اندام انسان ۱۳۰

نمونه‌های متفاوت از روایات دربرگیرنده مفهوم دوگانگی ۱۴۰

سخن پایانی ۱۵۰

تصاویر ۱۵۲

بخش دوم

ایکون نگاری زحل و کارکردهای آن در عالم صغیر ۱۷۷

مقدمه ۱۷۷

کلیاتی در باب نجوم ۱۸۵

کلیات نجوم در ایران ۲۰۴

نجوم و تئجیم در روش شناسی ایکون نگاری-ایکون شناسی وارپورگ-پانوفسکی ۲۲۵

۲۵۲	ساتورن، زحل/کیوان، و باورهای مرتبط با آن
۲۷۱	زحل/کیوان و باز نمود آن در نگارگری ایرانی - اسلامی
۲۷۶	توصیف زحل در اشعار فارسی
۲۸۹	نمود تصویری زحل/کیوان در نگاره‌های ایرانی - اسلامی
۲۹۷	باز نمود زحل در متون نجومی
۳۴۶	نتیجه‌گیری
۳۵۱	منابع
۳۶۹	نمایه

پیشگفتار

خاستگاه و پیشینه تفسیر تصویر به تعبیری به تجربه چشم‌ها در حوزه زبان بازمی‌گردد. هر بیننده و هر مفسری، از منظر تاریخ هنر که بنگریم، به نوعی در امر تفسیر دخیل می‌شود. به سخنی، هر بیننده‌ای از نوعی تطبیق پوسیده پنهان میان تصویر و کاربرد زبان عمل می‌کند که چنین تطبیقی در جایی دیگر صورت نمی‌بندد. در ظاهر امر، تفسیر تصویر در حقیقت با ترجمه میان این دو حوزه سروکار دارد؛ ترجمه‌ای که در پی هویت تصویر و واژه است؛ یا به عبارتی دیگر، در پی رابطه‌ای «طبیعی» میان نگاه متباین میان آن چیزی است که در زبان تصویری و زبان در میان آن‌ها. آن درک و دریافت می‌شود (Boehm, 1978: 444). باری تفسیر در صدد فهم و دریافت معناست. از منظر علمی، حاصل چنین روندی باید با روش‌هایی مستدل همراه شود و پیوسته سنجیده و ارزیابی شود. اگرچه تفسیر تصویر بیرون از چهارچوب زبان ممکن و مقدور نیست، برقراری پیوند و انطباق این دو نیز ساده نیست. صفحات پیش رو کوششی است در کاربرستی روشی در

تفسیر و تأویل تصویر. غالب پژوهش‌ها در حوزه تحقیق در باب نمادها و نشانه‌ها، باوجود اتخاذ رویکردها و روش‌های متفاوت، می‌کوشند پیوند متن و تصویر - زبان و ایماژ - را نشان دهند. دو پژوهش این کتاب نیز در صددند نشان دهند تصاویر تاریخی اشکال و صوری صرف نیستند، بلکه اسنادی‌اند حامل و حاوی روح فرهنگ و تاریخ. این تصاویر متضمن وحدتی از کلام و تصویر یا صورت و معنا هستند و فقط با به‌کارگیری منابع و مآخذ از حوزه‌های گوناگون دانش می‌توان جایگاه و معنای آنها را در فراحد درهم‌تنیده و پیچیده تاریخ و فرهنگ به‌منزله نمادها را حد معنا بازشناخت. در این فرایند، ارتباط و استناد این نمادها سرچشمه‌ایست با شواهد و قراینی از حوزه‌های مختلف فرهنگ همراه باشد. روش‌های ما را قدمی به درک معنای آنها نزدیک‌تر خواهد کرد.

این تصور که هر تصویری به‌سادگی معنای خود را منتقل می‌سازد، تصویری ساده‌لوحانه است. خدای تعالی و تفسیر درست یک تصویر و درک معنای آن در گرو احاطه به حوزه‌های گوناگون فرهنگ و توسل به داده‌های مختلفی از این حوزه‌هاست؛ شکل آرمانی تفسیر تصویر گردآوری همه اسناد و مدارک مرتبط با آن موضوع است که البته چنین تفسیری در همان مرحله آرمان و آرزو باقی می‌ماند. گسست تاریخی و فرهنگی از سویی و گسست حوزه‌های مرتبط دانش و علوم انسانی، به‌ویژه در حوزه‌های میان‌رشته‌ای مانند هنرپژوهی از سوی دیگر، معضل و مسئله «روش» را بیشتر به شوخی بدل کرده است. در واقع، سخن بر سر «تاریخ»، یا به‌سخنی دیگر، داده‌های تاریخی از سویی و

«تأویل» از سوی دیگر است: یعنی روش تأویل داده‌های تاریخی؛ داده‌هایی که ربط و پیوند آنها را بتوان با استناد به حوزه‌های گوناگون فرهنگ بشری - از دین و باورهای دینی و آداب و رسوم گرفته تا طب و نجوم و مانند آن - تبیین کرد و متناسب با پیش‌فرض‌های پژوهش، روشی در «تأویل» و «تفسیر» آن داده‌ها اختیار کرد؛ روشی که طی کاربست آن البته «حقیقت» فدای پابندی به اصول و مبانی «روش» نشود. کاربست رویکرد و روشی علم در تأویل و تفسیر داده‌های تاریخی در دو پژوهش این کتاب نشان می‌دهد معنای تصاویر از رهگذر اشراق و ادراکی بی‌واسطه و جز آن، خود را بر ما منکشف و آشکار نمی‌سازد و به‌خودی‌خود نیز سخر نمی‌گردد. در این تصاویر، جلوه‌ای از باورها و معرفت و علم و اندیشه‌های گذشته مضمر و مستتر است که پرده برگرفتن از آنها در گزر بررسی دقیق یکایک اجزا و عناصر آنهاست.

روشی که پژوهندگان این دو گفتار در نجیه و تحلیل یا به‌سخنی تأویل داده‌های تاریخی آن اختیار کرده‌اند روش آیکون‌نگاری^۱ و آیکون‌شناسی^۲ است که واضعان آن آبرورگ^۳ و پانوفسکی^۴ بوده‌اند و شاید توضیحی موجز و مختصر - در باب وجه تسمیه این روش تحلیلی - تفسیری بتواند اهمیت جایگاه آن را در تأویل تاریخ هنر روشن و ضرورت گزینش چنین روشی را در تأویل نگاره‌های هنر ایرانی - اسلامی توجیه کند.

-
1. Iconography
 2. Iconology
 3. Aby Warburg
 4. Erwin Panofsky